

**ЕТНОКУЛЬТУРНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЯК ВИКЛИК І РЕСУРС
ДЛЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

К. А. Юр'єва, О. В. Вороненко

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

Міністерство освіти і науки України (Київ, Україна)

E-mail: yuryeva.ka@mail.ru

**ETHNOCULTURAL DIVERSITY AS A CHALLENGE AND
A RESOURCE FOR THE MODERN EDUCATION SYSTEM
OF UKRAINE**

K. A. Yuryeva, O. V. Voronenko

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv,
Ukraine)*

Ministry of Education and Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Схарактеризовано сучасний стан етнонаціональної структури населення України та Харківської області. На основі аналізу концептуальних документів (Концепція громадянського виховання особистості, Концепція гуманітарного розвитку України, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді та ін.) та новітніх навчальних програм («Культура добросусідства», «Людина у полікультурному суспільстві», «Основи добросусідства», «Порівняльно-культурологічна етнопедagogіка» та ін.) зроблено огляд перспективних моделей розвитку освіти в умовах етнокультурного розмаїття сучасного українського суспільства.

Ідеї Дж. Бенкса щодо моделей полікультурної освіти та принцип подвійного входження компонента в систему (В. Ледньов) покладено в основу створення багатокультурного освітнього середовища, яке сприяє формуванню в майбутніх педагогів готовності до професійної діяльності в умовах етнокультурного різноманіття сучасного суспільства. Запропоновано активно використовувати в процесі формування міжкультурної компетентності майбутніх педагогів ресурс міжнародного контингенту студентів — носіїв різноманітних культур.

Ключові слова: освіта, культура, етнокультурне розмаїття, суспільство, підготовка, освіта, виховання, міжкультурна компетентність.

Постановка проблеми. Міграційні процеси, що є нині характерними практично для всіх регіонів планети, значною мірою змінили етнополітичну карту світу, практично не залишивши на ній гомогенних в етнокультурному відношенні держав. Тому важливою відмітною рисою сучасності є постійна активізація процесів міжкультурної комунікації в усіх аспектах життя суспільства як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях та зростання їх соціально-політичного, соціально-економічного, соціально-культурного значення.

Зазначені тенденції притаманні і сучасному українському суспільству. Так, у загальних положеннях проекту Концепції державної етнонаціональної політики України прямо вказується на стрімкі демографічні зміни кількісного і якісного характеру, що в умовах глобалізації відбуваються в етнонаціональній структурі українського суспільства: «змінюється чисельність усіх нинішніх етнічних компонентів українського народу, відбувається поява й зростання чисельності національних меншин, які обрали Україну як місце проживання впродовж останнього часу» [15].

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року [17], на теренах нашої держави мешкали представники 134 народів [див. табл. 1], з них на Харківщині — представники 111 етносів [18] [див. табл. 2].

Таблиця 1

Найчисленніші етнонаціональні спільноти України
(за даними перепису населення 2001 року)

<i>Національність</i>	<i>Кількість тис. осіб</i>	<i>У % до підсумку</i>
Росіяни	8334,1	17,3
Білоруси	275,8	0,6
Молдовани	258,6	0,5
Болгари	204,6	0,4
Угорці	156,6	0,3
Румуни	151,0	0,3
Поляки	144,1	0,3
Євреї	103,6	0,2
Вірмени	99,9	0,2
Греки	91,5	0,2
Татари	73,3	0,2
Цигани (роми)	47,6	0,1
Азербайджанці	45,2	0,1
Грузини	34,2	0,1
Німці	33,3	0,1
Гагаузи	31,9	0,1

Таблиця 2

Етнонаціональна структура населення Харківської області
(за даними перепису населення 2001 року)

<i>Національність</i>	<i>Кількість (тис. осіб)</i>
Українці	2048,7
Росіяни	742
Білоруси	14,7
Євреї	11,5
Вірмени	11,1
Азербайджанці	5,6
Грузини	4,4
Татари	4,2

Продовження таблиці 2

<i>Національність</i>	<i>Кількість (тис. осіб)</i>
Молдовани	2,5
В'єтнамці	2,4
Роми	2,3
Представники ще 100 етносів	

Безумовно, сам факт багатоетнічності не є новим для України. Представники різних народів здавна мешкали на її теренах. Зокрема, за даними довідника «Етнонаціональна структура українського суспільства» [1]: греки — із середини I тисячоліття до н.е., вірмени — з IV ст., білоруси — з раннього Середньовіччя, німці — з кінця X ст., поляки — з XI ст., румуни і чехи — з XIII ст., гагаузи — з кінця XIV ст., роми — з середини XV ст., грузини — з 40-х рр. XVIII ст., естонці — з 1861 р. тощо.

Разом з тим, сьогодні Україна має справу з хвилею новітньої міграції, що привела на її землю носіїв різноманітних, часто досі не знайомих широким колам населення культур.

Характерна для сучасного світу активізація торгівлі й туризму, міжнародна співпраця вчених і митців, мобільність кваліфікованих спеціалістів, студентів і спортсменів, економічні та вимушені міграції спричинюють також перебування на території України значної кількості іноземців. З прийняттям Закону України «Про імміграцію» (2001) [3] простежується стабільна тенденція до збільшення кількості іммігрантів¹ та осіб, які бажають отримати дозвіл на імміграцію² в Україну. При цьому законодавство нашої держави гарантує їм ті ж права і свободи, що й громадянам України, а також очікує від них виконання тих же обов'язків, якщо інше не передбачено Конституцією та іншими законами України, а також міжнародними договорами України [4]. Також Закон «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» констатує, що «іноземці та особи без громадянства є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної

¹ Іммігрант — це іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання [3]

² Імміграція — це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання [3]

належності, статі, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, інших обставин» [Там само].

Серед іншого, «іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні, мають право на освіту нарівні з громадянами України. Всі інші іноземці та особи без громадянства оплачують своє навчання, якщо інше не передбачено законодавством України та міжнародними договорами України. Іноземці та особи без громадянства, прийняті до навчально-виховних закладів України, мають права і обов'язки учнів і студентів відповідно до законодавства України» [4].

Метою статті є огляд перспективних стратегій розвитку освіти в умовах етнокультурного розмаїття сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Намагаючись модернізувати національні системи освіти згідно з викликами сьогодення, урядовці, вчені, педагоги різних країн розробляють численні теоретичні та прикладні підходи щодо вирішення проблем підготовки молодого покоління до ефективної життєдіяльності в умовах культурної строкатості сучасного суспільства. Розглянемо найбільш цікавий та перспективний, з нашої точки зору, зарубіжний досвід, що може бути корисним для українських освітян.

Оскільки поштовхом до розробки концепцій і моделей мультикультурної/полікультурної/міжкультурної освіти стала фактична поліетнічність суспільства, першим практичним кроком була розробка концепції *освіти національних меншин*, що інтенсивно розвивалась у США наприкінці 60-х – початку 70-х років ХХ століття. Нею проголошувалися рівні освітні права і можливості для всіх громадян. Почали створюватися школи та класи для дітей представників етнічних меншин. До змісту освіти в таких навчальних закладах включалися курси етнічної історії, мистецтва, рідної мови. Але досвід показав, що такий підхід іноді призводив до ще більшої ізоляції, етнокультурної замкненості меншинних груп.

Натомість була висунута ідея *поліетнічної освіти*, що мала вирішувати завдання соціалізації молодого покоління і передбачала вивчення численних оточуючих культур та набуття вмінь конструктивно взаємодіяти з їх представниками. На думку відомої американської дослідниці Г. Бейкер, саме поліетнічна освіта має бути фундаментом полікультурної [28].

Неабиякий інтерес має для нас і тлумачення Г. Бейкер культурного різноманіття. За її переконанням, воно охоплює культурні відмінності етнічних і расових меншин, релігійних груп, мовні, гендерні розбіжності, вікові особливості та особливості, зумовлені економічним станом, фізичними й розумовими вадами [29].

Для сучасної української системи освіти (як і для педагогів усіх пострадянських держав) актуальною є розроблена на початку 80-х років ХХ століття американським дослідником Дж. Бенксом концепція *полікультурної освіти*. Її завдання автор убачав у тому, щоб: 1) допомогти учням усвідомити свою належність до певної культури чи до кількох культур; 2) допомогти розвинути розуміння і сприйняття інших культур; 3) спонукати учнів до участі в житті різноманітних культурних груп; 4) допомогти учням якомога повніше реалізувати свій індивідуальний людський потенціал [30].

Принципи полікультурної освіти містять такі ідеї: 1. Полікультурна освіта є процесом. 2. Полікультурний підхід в освіті має бути загальним і обов'язковим. 3. Зміст полікультурної освіти детермінується особливостями конкретного соціального оточення (суспільства). 4. Всі члени шкільного співтовариства мають бути залучені до процесу полікультурної освіти. 5. Необхідною і обов'язковою є спеціальна підготовка педагогічного колективу, батьків і лідерів етнічних співтовариств до реалізації ідей полікультурної освіти. 6. Полікультурна освіта має починатися з усвідомлення учнями власної етнічної приналежності. 7. Полікультурна освіта не повинна обмежуватися певними часовими рамками. 8. Ідеї полікультурності мають бути інтегровані у зміст шкільної освіти [30].

Показово, що започаткована в США концепція мультикультуралізму прийшла на зміну так званій концепції «плавильного казана», згідно з якою все етнокультурне розмаїття з часом мало «переплавитися» на якісно нову загальнонаціональну американську культуру. Але життя спростувало теоретичні передбачення. Стало зрозуміло, що переважна більшість етнічних культур успішно протистоїть асиміляційній політиці [21]. Варто зазначити, що історія побудови міжетнічних, міжкультурних відносин у колишньому СРСР і Сполучених Штатах Америки має деякі спільні риси.

Нині в Україні, за визначенням української дослідниці О. Ковальчук, освіту, спрямовану на збереження, розвиток і взаємодію усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що

існують у певному суспільстві, на передачу цього спадку молодому поколінню, виховання толерантності і вміння жити в полікультурному суспільстві, називають полікультурною освітою. Основною ідеєю полікультурної освіти є принцип діалогу і взаємодії різноманітних культур, який передбачає, що найбільш повно власна культура усвідомлюється лише при взаємодії, діалозі різних культур, коли стають видимими та зрозумілими особливості кожної окремої культури. В сучасних умовах взаємодія культур характеризується насамперед тим, що загальнолюдське допомагає усвідомити об'єктивну цінність «свого», глибше зрозуміти його своєрідність (шляхом порівняння), виявити нові сторони функціонування і прогноз розвитку [5, с.28].

Низка концептуальних документів конкретизує ідеї полікультурної освіти стосовно різноманітних аспектів духовного життя сучасного українського суспільства.

Так, Концепція громадянського виховання [7], беручи до уваги поліетнічність української держави, проголошує, що об'єднання різних етносів і регіонів України задля розбудови й вдосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства можливе лише на основі демократичних цінностей. При цьому серед провідних принципів громадянського виховання молодого покоління маємо підстави зосередити увагу на таких:

– принцип культуровідповідності, що передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність та спадкоємність поколінь;

– принцип інтеркультурності, що передбачає інтегрованість української національної культури у контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру. Реалізація цього принципу означає, що у процесі громадянського виховання мають забезпечуватись передумови для формування особистості, вкоріненої у національний ґрунт і водночас відкритої до інших культур, ідей та цінностей. Лише така особистість здатна зберігати свою національну ідентичність, оскільки вона глибоко усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову культури світової.

Серед завдань громадянського виховання Концепція виокремлює:

– формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій;

– вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активне попередження тенденцій до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, фашизму, месіанських налаштованостей.

Водночас важливе місце у змісті громадянського виховання посідає формування культури міжетнічних стосунків. Культура міжетнічних відносин — це, як зазначається в Концепції, реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного, соціального і духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності.

Культура міжетнічних стосунків проявляється у повазі інтересів, прав, самобутності великих і малих народів: у підготовці особистості до свідомого життя у вільному, демократичному суспільстві; готовності й умінні йти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі.

Згідно з основними положеннями Концепції, громадянське виховання має стимулювати також розвиток планетарної свідомості, яка передбачає відчуття єдності й унікальності життя на Землі, повагу до всіх народів, їх прав, інтересів і цінностей; розуміння світу як єдності і різноманітності, системи держав, які мусять мирно співіснувати, співпрацювати в умовах свободи, на засадах моральних ідеалів, гуманізації міжнародних стосунків, визнання головним пріоритетом права людини націй і народів, постійної уваги до світових проблем.

Одним з ключових понять Концепції є інтеркультурне виховання, що передбачає навчання різноманітності культур, виховання поваги та почуття гідності у представників всіх культур, незалежно від расового або етнічного походження, сприйняття взаємозв'язку та взаємовпливу загальнолюдського та національного компонентів культури в широкому значенні.

Проект Концепції гуманітарного розвитку України (2008), розроблений Національним інститутом стратегічних досліджень [8], виходить з того, що наша держава є європейською за своєю цивілізаційною належністю і тому у своєму розвитку має спиратися на європейську людиноцентричну систему цінностей. Серед основних принципів

гуманітарного розвитку країни визначено якнайповніше використання та розвиток культурних надбань нації у багатогранності зв'язків з іншими національними культурами, відкритість для міжкультурної взаємодії з метою забезпечення належного місця України у європейському і глобальному гуманітарному просторі. При цьому, на думку авторів Концепції, у суспільній свідомості має утвердитися сприйняття української культури як сукупності культур усіх національних меншин та етнічних груп, інтегрованих у єдиний культурний організм.

Виходячи з зазначеного, до основних завдань у сфері гуманітарного розвитку віднесено:

- збереження та розвиток культурного різноманіття мовно-етно-релігійних складових сучасного українського суспільства як потужного ресурсу гуманітарного розвитку, культурного збагачення нації;

- визнання пріоритетності розвитку, підтримки та поширення сфери функціонування культури титульного етносу — інтегруючого чинника національної ідентичності, основи сталого розвитку Української держави-нації.

Проект Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015–2019 рр. [9] базується на визнанні того, що в Україні складається єдина українська політична нація. Виходячи з цього, національно-патріотичне виховання не повинно прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. А тому вкрай важливо забезпечити усвідомлення учнями культурної різноманітності, толерантне ставлення до інших культурних цінностей, розуміння історичних витоків регіональних та національно-мовних особливостей України. Національно-патріотичне виховання не повинно сприяти недооцінюванню національних меншин України та інших націй. Для реалізації цього принципу вкрай важливо наголошувати на співпраці різних націй, демонструвати розвиток української нації шляхом взаємодії з іншими націями, висвітлювати приклади мирного співжиття та взаємодопомоги представників різних національностей [9].

Провідною ідеєю проекту Концепції національно-патріотичного виховання є прищеплення дітям і молоді національних та європейських цінностей, серед яких толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, регіональних та національно-мовних особливостей, наявної в Україні культурної різноманітності [Там само].

Одну з вдалих спроб узагальнити наявний досвід полікультурної освіти та адаптувати його до реалій українського сьогодення було зроблено колективом авторів навчально-методичного посібника для викладачів вищих навчальних закладів з курсу за вибором для студентів соціогуманітарних спеціальностей «Людина у полікультурному суспільстві» [11]. Зокрема, автори посібника розуміють полікультурність української освіти як систему навчання та виховання, за якої ті, хто навчається, одержують теоретичні та практичні знання і навички у межах двох або кількох культур, що розрізняються за своїми пізнавально-інформаційними, етносоціальними, етнопсихологічними, релігійно-конфесійними, мовними та іншими особливостями [11, с. 11].

Даючи власне трактування поняття «полікультурна освіта», автори посібника визначають її як процес цілеспрямованої соціалізації дітей і молоді, що передбачає оволодіння системою національних і загальнокультурних цінностей, комунікативних і емпативних умінь, які дозволяють людині здійснювати міжкультурну взаємодію, виявляти розуміння «іншості» і толерантність у стосунках з носіями різних культурних традицій [Там само].

При цьому автори посібника зазначають, що освіта у полікультурному суспільстві України сьогодні має формувати в студентів особливий спосіб мислення, який засновано на ідеях свободи, справедливості, рівності між людьми, пошани до їх прав і свобод, до прав і свобод всіх соціальних груп, спільнот і товариств. Цей міждисциплінарний процес має пронизувати всі дисципліни навчальної програми, а не лише окремі курси, він повинен відображатися також у методах і стратегіях навчання.

Серед завдань полікультурної освіти визначено такі:

– формування у студентів свідомої позитивної ціннісної орієнтації особистості щодо власної історії, полікультурної за своєю природою;

– виховання в них пошани до історії і культури інших народів та етнічних груп, сприйняття розмаїття соціального і культурного середовища як цінності, формування толерантного ставлення до культурних та інших відмінностей, толерантності до іншого способу життя та стилю поведінки, заснованої на розумінні відмінностей; розуміння необхідності збереження розмаїття культур як умови цілісності світу; прийняття рівноправ'я громадян незалежно від їхньої етнічної, мовної конфесійної приналежності, права людини на вільну особисту культурну

самоідентифікацію — паралельно зі створенням умов для адаптації та інтеграції людини до нової культури, що притаманна громаді міста регіону, країни; формування здатності студента до особистого самовизначення та самоідентифікації;

– розширення меж світогляду майбутніх фахівців, розвиток здатності усвідомлювати відносність думок, що панують у суспільстві, критично аналізувати будь-яку інформацію, кліше, стереотипи, однобічні образи щодо інших людей та їхніх культур, аби уникнути помилкових висновків; формування вміння розцінювати системи цінностей і норм за мірою їх конкретної історичної важливості для певних видів діяльності, інтегрувати елементи інших культур у власну систему мислення та цінностей;

– набуття студентами досвіду, соціальних установок і ціннісних орієнтацій на міжкультурну комунікацію та обмін [11, с. 11–12].

На наш погляд, одним з найдієвіших засобів підготовки молодого покоління до ефективної життєдіяльності в багатокультурному суспільстві (який, до того ж, уже довів на практиці свою ефективність) є розроблений та впроваджений в Автономній Республіці Крим інтегрований курс «Культура добросусідства» [16]. Його метою є виховання соціально компетентних, критично мислячих і толерантних особистостей, свідомих громадян і патріотів України, добре знайомих з рідним краєм, які пишаються ним, прагнуть і вміють відповідально керувати його життєдіяльністю, зберігати і примножувати його природний, економічний і культурний потенціал.

При розробці курсу був вивчений і узагальнений досвід, отриманий у процесі організації та проведення літніх «таборів миру», «круглих столів», семінарів, конференцій з питань мультикультурної освіти, толерантності та міжетнічної взаємодії. Навчальний курс «Культура добросусідства» складається з регіональної програми з міжкультурного освіти дітей дошкільного віку і дванадцяти взаємопов'язаних і структурно тотожних програм для 1–12-х класів (по 35 навчальних годин щорічно), кожна з яких має свою назву, що відображає провідну ідею змістовної частини курсу у відповідному класі. Кожен курс складається з таких тематичних блоків: географія, історія краю; матеріальна і духовна культура населення півострова; світові релігії в регіоні; декоративно-прикладне мистецтво, ремесла; традиційний побут і етикет; «мова сусіда»; аксіологія; конфліктологія і медіація; краєзнавча і пошуково-дослідницька робота [16].

Логічним продовженням програми навчального курсу «Культура добросусідства», що за результатами апробації була схвалена й рекомендована Міністерством освіти і науки України для використання на загальнодержавному рівні, є спецкурс «Основи добросусідства» для студентів ВНЗ [13].

Курс базується на узагальненні теоретичних розробок, що існують у фаховій літературі, носить проблемний і прикладний характер, покликаний дати студентам необхідні знання, вміння і навички у сфері міжкультурної взаємодії, розвинути здатність аналізувати міжкультурну ситуацію, ефективно нею керувати, приймати цінність різноманіття думок і позицій. У процесі його засвоєння студенти навчаються розуміти важливість культурних відмінностей у міжнаціональному контексті, розпізнавати різні ставлення до часу і простору, інформації, прийняття рішень та лідерства. Курс дозволяє розвинути навички розпізнавання і критичного ставлення до стереотипів і забобонів по відношенню до цінностей інших культур на основі знань про особливості географічного середовища, історії, лінгвокультурної ситуації регіону, традиційної культури етносів, які там мешкають [13].

Міністерством освіти і науки України у співпраці з Офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин упродовж липня–серпня 2014 р. у Харківській, Львівській, Херсонській областях та місті Київ було проведено дослідження й експрес-аналіз ситуації щодо задоволення освітніх потреб представників національних меншин, а також вивчення можливостей поширення міжкультурної освіти й виховання толерантності шляхом запровадження курсу «Культура добросусідства». У зв'язку із загостренням на сході країни суспільно-політичної ситуації внаслідок російської агресії, переселенням частини громадян з тимчасово окупованої території України й необхідністю розвитку гуманітарної освіти, культури діалогу й толерантності серед дітей та дорослих, а також міжрегіонального співробітництва й формування громадянської ідентичності дітей та молоді, зважаючи на рекомендації експертів Офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, МОН України рекомендувало створити в Харківській, Львівській, Херсонській, Одеській областях та місті Київ творчі групи для адаптації програм і навчально-методичного комплексу курсу «Культура добросусідства» для навчальних закладів усіх рівнів.

У Харківському національному педагогічному університеті ми теж, починаючи з 1996 року, здійснюємо підготовку майбутніх учителів початкових класів та вихователів дошкільних навчальних закладів до професійної діяльності в умовах етнокультурного розмаїття сучасного суспільства, в тому числі — роботу з формування міжкультурної компетентності майбутніх педагогів [24]. Важливим принципом, який має повною мірою реалізуватись у процесі конструювання змісту такої підготовки, є *принцип подвійного входження компонентів у загальну систему* [10, с.49]. Полікультурна освіта має бути представлена в курикулумі, по-перше, експліцитно – у формі окремого навчального курсу (у ХНПУ імені Г. С. Сковороди це курс порівняльно-культурологічної етнопедагогіки для майбутніх учителів початкової школи та вихователів дошкільних навчальних закладів [26], а також курс «Основи добросусідства», що знаходиться в стадії розробки), по-друге, імпліцитно – у різнобічних міжпредметних зв'язках, практичній підготовці, науково-дослідницькій та громадській діяльності студентів тощо).

Теоретично значущими для нашого дослідження є розроблені Дж. Бенксом моделі формування змісту освіти в руслі згадуваних вище ідей полікультурності [30]. Концепція Дж. Бенкса передбачає чотири рівні їх утілення:

Перший рівень або модель «А» — навчальні курси, що відображають погляди лише англійських чи американських (у нашому випадку – українських) дослідників. У навчальному матеріалі зустрічаються лише згадки про окремі особистості, культурні події чи досягнення, що мають відношення до тих чи інших меншин.

Другий рівень або, за Дж. Бенксом, модель «В» базується на адитивному (доповнювальному) підході. Етнічний компонент (курси вивчення історії і культури афроамериканців, мексикано-американців, спеціальні теми й уроки, присвячені етнічним групам тощо) доповнює основний зміст, який залишається у своїй основі англо-американським.

Третій рівень або модель «С» — трансформаційний підхід. Передбачає перебудову навчального курсу з метою надання учням (студентам) можливості ознайомитися з усіма темами і концепціями курсу з позиції різноманітних культурних (етнічних) підходів, а отже, зробити свої власні світоглядні висновки. За переконанням Дж. Бенкса, англо-американська точка зору, чи точка зору більшості, є при цьому однопорядковою по відношенню до інших. Вивчення будь-якого періоду,

наприклад колоніального, не зводиться до його розгляду лише з точки зору англо-американських істориків та письменників. Навпаки, учні (студенти) знайомляться з тим, як історики — вихідці з індіанських племен, розглядають колоніальний період; аналізують, чи відрізняється значною мірою їх бачення від поглядів англо-американських істориків, чому це відбувається.

Четвертий рівень або модель «D» — формування змісту освіти, що базується на соціальній співучасті. Учні (студенти) у процесі виконання навчальних проектів можуть брати безпосередню участь у вирішенні проблем, які розглядаються в навчальному курсі. Модель «D» розглядається Дж. Бенксом як кінцева мета модернізації змісту освіти. Школярі (студенти) вивчають історію і сучасні події в багатоетнічній перспективі з позицій етнічних груп, що населяють інші держави.

Аналіз освітньої практики вітчизняних загальноосвітніх та вищих педагогічних навчальних закладів свідчить, що, здебільшого у змісті освіти панує модель А, у кращому разі, реалізується модель В. Тож, для вирішення проблеми підготовки майбутніх учителів до ефективної професійної діяльності в умовах етнокультурної строкатості сучасного суспільства необхідними є модернізаційні зміни змісту професійної педагогічної освіти відповідно до моделей С і D полікультурної освіти. При цьому, як свідчить досвід навчальних закладів розвинених країн Заходу щодо реалізації ідей полікультурності, важливо, щоб етнічний плюралізм поширювався не лише на процес навчання, але й на позакласну (позааудиторну) роботу, оформлення приміщень, тобто на всю організацію життя навчального закладу.

Логічним продовженням ідей Дж. Бенкса та його послідовників має стати звернення до популярної нині в освітянських колах проблеми створення освітнього середовища. У контексті нашого дослідження під освітнім середовищем ми розуміємо частину соціокультурного простору, зону *взаємодії* [Курсив наш. К.Ю.] освітніх систем, їхніх елементів, освітнього матеріалу та суб'єктів освітніх процесів [12, с. 91]. При цьому поняття *«освітнє середовище»* відображає взаємозв'язок умов, що забезпечують освіту особистості, але, на відміну від, скажімо, поняття *«освітній простір»* (у трактуванні В. Козирєва [6]), передбачає обов'язкову присутність суб'єкта навчання, взаємовплив, взаємодію оточення з особистістю [14, с. 29].

Маємо всі підстави говорити про необхідність і педагогічну доцільність використання освітньо-виховного потенціалу, утвореного присутністю в контингенті багатьох вітчизняних ВНЗ іноземних студентів [19]. Зокрема, йдеться про виняткову можливість українських студентів таких вишів набути досвід «живого» спілкування з представниками різноманітних культур.

У ХНПУ імені Г.С. Сковороди навчаються студенти й аспіранти з понад 20 країн СНД і далекого зарубіжжя. Проводяться дні культури країн походження студентів-іноземців та країн, мови яких (11 європейських та східних мов) вивчаються в університеті. З метою вироблення в українських студентів умінь спілкуватися з представниками різноманітних етнічних культур, а також подолання в їхній свідомості можливих наявних негативно забарвлених етнічних стереотипів і забобонів нами з успіхом застосовується проведення практичних занять у форматі Живої Бібліотеки. «Жива Бібліотека» — це інтерактивна технологія, що унаочнює мультикультурність сучасного світу та реалізує на практиці ідею міжкультурного діалогу, оскільки сприяє початку живого спілкування між людьми – представниками різних етнічних культур [2].

У ХНПУ імені Г.С. Сковороди в форматі Живої Бібліотеки щорічно проводяться практичні заняття з курсу «Порівняльно-культурологічна етнопедagogіка» для студентів II курсу факультету початкового навчання. Читачами стають студенти-другокурсники, Живими Книжками – іноземці, аспіранти й студенти різних факультетів цього ж університету, представники Азербайджану, Алжиру, Болгарії, В'єтнаму, Грузії, КНР, Конго, Південної Кореї, Таджикистану, Туркменістану [27]. На заняттях у формі Живої Бібліотеки майбутні вчителі й вихователі:

- набувають досвіду особистого спілкування з представниками різних етнічних культур;
- напрацьовують уміння доброзичливо й відкрито обмінюватися думками в процесі міжкультурної взаємодії;
- вчаться толерантно ставитися до представників інших культур;
- набувають знань щодо культури й традицій різних народів, у тому числі – традицій виховання й догляду за дітьми;
- долають культурні бар'єри та етнічні стереотипи щодо представників помітних меншин.

Слід зазначити, що формат Живої Бібліотеки було започатковано як позаосвітній захід, тому адаптація моделі до умов освітнього процесу

педагогічного ВНЗ може вважатися безумовною інновацією. зафіксовані в процесі інтерв'ювання та анкетування надзвичайно яскраві враження від спілкування, що їх отримують Читачі, Живі Книжки та організатори занять, свідчать про достатньо високу ефективність даної інтерактивної технології. Досвід проведення занять у форматі Живої Бібліотеки свідчить про те, що участь у них стимулює подальше неформальне спілкування студентів з різних країн. Нам відомі приклади дружби колишніх Читачів і Живих Книг, а також тих, хто разом брав участь у заході як Живі Книжки. Спілкування студентів — представників різних країн продовжується і в соціальних мережах, де коло друзів ще більше розширюється [25].

Зазначене дає підстави сподіватися, що інтерактивна технологія «Жива Бібліотека» посяде належне місце в методичному арсеналі викладачів педагогічних ВНЗ України і сприятиме реалізації середовищного підходу в підготовці майбутніх учителів і вихователів до професійної діяльності в умовах етнокультурного розмаїття сучасного суспільства.

Висновки. Здійснений огляд дає підстави для висновку про те, що в сучасних умовах етнокультурного розмаїття суспільства можливі три основні стратегії розвитку освіти: *асиміляційна (етнонівелювальна)*, яка потенційно може привести до втрати групами етнокультурної унікальності та дифузності етнічної ідентичності особистості; *сегрегована (етнодиференційовальна)*, що гіпотетично сприяє визначеності етнокультурної ідентичності, посиленню позитивної валентності етнічної ідентичності в представників етносу, але, за висновками Є. Чорного, також спричинює розвиток акцентованих форм етнічної самосвідомості, до посилення етноізоляційовальних тенденцій і до проблем в адаптації особистості в багатокультурному суспільстві [20, с. 13]; *полікультурна (етноінтегрувальна)* стратегія, що потенційно сприяє розвитку унікальності етнічних культур при збереженні певного інтегрувального початку (спільного соціокультурного простору, спільної мови міжкультурного спілкування тощо) та веде до формування таких особистісних якостей як толерантність і полікультурна/міжкультурна компетентність.

Разом із тим, події в Україні останніх місяців кардинально змістили акценти в усьому вітчизняному суспільно-гуманітарному дискурсі. Нині ми є свідками процесів, які повністю змінюють усталені уявлення щодо індивідуальної та групової ідентичності, процесів категоризації в площині

«свій–чужий», міжгрупових взаємовідносин тощо. Як зазначає громадський діяч, член Харківської правозахисної групи, директор Незалежного культурного центру «Indie» Борис Захаров, «під час Євромайдану українці стали більш толерантними до інших етносів і націй, людей з іншим кольором шкіри, представників інших релігій та конфесій... Моніторинг, що здійснюється правозахисниками, свідчить, що поінакшала тематика ксенофобії — нетолерантність етнічна, расова, релігійна, сексуальна тощо — відійшли на другий план. Ксенофобія в Україні змінила свої «мішені»: побільшало нетолерантності за політичними ознаками, симпатіями» [22].

Отже, для науковців — психологів, соціологів, педагогів — відкривається нове дослідницьке поле. А для освітян, які працюють на ниві соціалізації молодого покоління в умовах культурного розмаїття сучасного суспільства, виховання толерантності та міжкультурної компетентності, з'являються нові виклики й нові горизонти для творчого пошуку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / [В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко, К. О. Чернова]. — К. : Наукова думка, 2004. — 344 с.
2. Жива бібліотека «Ініціативи Розмаїття» : посібник для організаторів / Луа Потт'є. — К. : ТОВ «Інжиніринг», 2010. — 40 с.
3. Закон України «Про імміграцію» // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 119 від 07.07.2001.
4. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2009. — №38. — С. 535.
5. Ковальчук О. С. Полікультурний підхід у сучасній шкільній освіті Росії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Ковальчук Олена Сергіївна. — К., 2003. — 230 с.
6. Козырев В. А. Построение модели гуманитарной образовательной среды / Козырев Владимир Алексеевич // Педагогика. — 1999. — № 2. — С. 26-32.
7. Концепція громадянського виховання [Електронний ресурс] / наук. творч. колектив авторів: Боришевський М. Й., Рябов С. Г., Сухомлинська О. В. та ін. — Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=976002302>
8. Концепція гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс] / роб. група, кер. групи – Радник Президента України, Голова Нац. ради з питань

духовності і культури при Президентові України, академік НАН України Жулинський М. Г. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>

9. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : проект [Електронний ресурс] / МОН України. — Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/messages/43455-proekt-kontseptsiyi-natsionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditey-ta-molodi>

10. Леднев В. С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. — 2-е изд., перераб. — М. : Высш. шк., 1991. — 224 с.

11. Людина у полікультурному суспільстві : навч.-метод. посіб. для викл. вищих навч. закладів з курсу за вибором студентів соціогуманітарних спец. / Пометун О. І. Султанова Л. Ю. та ін.]. — К. : «Інжиніринг», 2010. — 248 с.

12. Новые ценности образования: Культурная и мультикультурная среда школ / Ред. Р. М. Люсиер и др. — М. : Педагогика, 1996. — 184 с.

13. Основы добрососедства : программа спецкурса для студ. высш. учеб. заведений Автономной Республики Крым [Электронный ресурс] / авт. кол.: Смирнов О. К. — рук. группы, Араджиони М. А., Брунова-Калисецкая И. В. и др. — Режим доступа : http://www.ciet.org.ua/docs/prog_cult/students.doc

14. Палаткина Г. В. Этнопедагогические факторы мультикультурного образования : дис. ... д-ра пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Палаткина Галина Владимировна. — М., 2003. — 400 с.

15. Проект Концепції державної етнонаціональної політики України : (доопрацьований варіант за результатами громадських слухань 24.05.10) http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=134812&cat_id=133444

16. Проект разработки курса «Культура добрососедства» для учебных заведений Автономной Республики Крым [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.ciet.org.ua/rus/_jointprojects/culture/index.htm

17. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Україна [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення'2001 / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db

18. Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Харківська область [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення'2001 / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_khar?ozn=1&ter=63&ttt=5.1W

19. Україна навчає 44 тисячі іноземних студентів. Найбільше їдуть з Китаю, найчастіше – до Харкова [Електронний ресурс] // Newsru.ua. — 2010. — 11 лютого. — Режим доступу до статті : <http://rus.newsru.ua/ukraine/11feb2010/inostranci.html>

20. Чёрный Е. В. Психология моделирования поликультурного образования : монография / Е. В. Чёрный. — Симферополь : Сонат, 2010. — 539 с.

21. Чертина З. С. Плавильный котел? Парадигмы этнического развития в США / Чертина З. С. — М. : ИВИ РАН, 2000. — 164 с.

22. Чумак Ю. Ксенофобія в Україні змінила свої «мішені» [Електронний ресурс / Юрій Чумак. — Режим доступу : <http://khrpg.org.ua/index.php?id=1404166190>

23. Юр'єва К. Освіта в реаліях полікультурного українського суспільства / Катерина Юр'єва // Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. праць Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / Маленко О. О. (голов. ред.), Голобородько К. Ю., Дорошенко С. І. та ін. — Харків : ХІФТ, 2014. — Вип. 1. — С. 131–140.

24. Юр'єва К. А. Компетенція, компетентність, міжкультурна компетентність учителя: сутність і зміст / К. А. Юр'єва, О. М. Тіщенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. — Вип. 42. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. — С. 169–182.

25. Юр'єва К. А. Міжнародний контингент студентів університету як середовищний фактор особистісно-професійного становлення майбутніх педагогів / К. А. Юр'єва // Международное сотрудничество в образовании в условиях глобализации : Материалы междунар. научно-практ. конф. / отв. ред. В. М. Ефимова. — Симферополь : Апрель, 2012. — С. 401–410.

26. Юр'єва К. А. Порівняльно-культурологічна етнопедagogіка : програма навчальної дисципліни / К. А. Юр'єва. — Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2007. — 30 с.

27. Юрьева Е. А. Инновационные аспекты подготовки студентов к профессиональной деятельности в условиях этнокультурного разнообразия современного общества / Е. А. Юрьева // Kvalifikácia pre budúcnosť / Editori: PhDr. Daniela Hrehová, PhD. Anna Jenčová. — Košice : Technická univerzita v Košiciach, 2014 — S. 284–291.

28. Baker G. C. Multicultural Imperatives for Curriculum Development // Teacher Education. USA. — 1973. — №2 (1).

29. Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction. — Addison-Wesley Publishing Company. USA, 1994. — 217 p.

30. Banks J. A. Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice // Review of Research in Education. — Jan 1999. — vol. 19. — pp. 3-49.

Юрьева Е. А. Этнокультурное разнообразие как вызов и ресурс для современной системы образования Украины

Охарактеризовано современное состояние этнонациональной структуры населения Украины и Харьковской области. На основе анализа концептуальных документов (Концепция гражданского воспитания личности, Концепция гуманитарного развития Украины, Концепция национально-патриотического воспитания детей и молодёжи и др.) и новейших учебных программ («Культура добрососедства», «Человек в поликультурном обществе», «Основы добрососедства», «Сравнительно-культурологическая этнопедагогика» и др.) осуществлён обзор перспективных моделей развития образования в условиях этнокультурного разнообразия современного украинского общества.

Идеи Дж. Бенкса о моделях поликультурного образования и принцип двойного вхождения компонента в систему (В. Леднёв) положены в основу создания многокультурной среды, которая содействует формированию у будущих педагогов готовности к профессиональной деятельности в условиях этнокультурного разнообразия современного общества. Предложено активно использовать в процессе формирования межкультурной компетентности будущих педагогов ресурс международного контингента студентов — носителей различных культур.

Ключевые слова: образование, культура, этнокультурное разнообразие, общество, подготовка, образование, воспитание, межкультурная компетентность.

Jur'eva K. A., Voronenko O. V. Ethnocultural diversity as a challenge and a resource for the modern education system of Ukraine

The current state of the ethnonational structure of the population of Ukraine and Kharkiv region has been characterized. Based on the concept documents analysis (The Concept of the Civic education of an individual, The Concept of the Humanitarian Development of Ukraine, The Concept of national-patriotic Education of Children and the Youth and others) and the newest educational programs (“The Culture of the Neighbourliness”, “A Person in the multicultural society”, “The Basics of the Neighbourliness”, “Comparative-Cultural Ethnopedagogics” and others) the survey of education development perspective models in the terms of the ethnocultural diversity of the modern Ukrainian society has been made.

Ideas, introduced by J. Banks, about multicultural models in education and the principle of component's double input into the system (V. Lednyov) make up the basis for the multicultural framework, which enhances formation of the readiness among future pedagogues for professional activities in terms of ethnocultural diversity of the modern society. The resource of the international students' contingent, as mediums of different cultures, has been offered for more active use in the process of future pedagogues' intercultural competence formation.

Key words: education, culture, ethnocultural diversity, society, preparation, training, teaching, intercultural competence.

REFERENCES

1. Etnonatsional'na struktura ukrayins'koho suspil'stva [Ethno-national structure of Ukrainian society] : dovidnyk / [V. B. Yevtukh, V. P. Troshchyns'kyi, K. Yu. Halushko, K. O. Chernova]. — K. : Naukova dumka, 2004. — 344 s.
2. Zhyva biblioteka «Initsiatyvy Rozmayittya» [Living Library “Diversity Initiative”] : posibnyk dlya orhanizatoriv / Lua Pott"ye. — K. : TOV «Inzhynirynh», 2010. — 40 s.
3. Zakon Ukrayiny «Pro immihratsiyu» [The Law of Ukraine “On Immigration”] // Uryadovyy kur"yer. — 2001. — №119 vid 07.07.2001.
4. Zakon Ukrayiny «Pro pravovyy status inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva» [The Law of Ukraine “On Legal Status of Foreigners and Stateless Persons”] // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR). — 2009. — №38. — S. 535.
5. Koval'chuk O. S. Polikul'turnyy pidkhid u suchasniy shkil'niy osviti Rosiyi [The Multicultural approach in the modern school education in Russia] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 «Zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky» / Koval'chuk Olena Serhiyivna. — K., 2003. — 230 s.
6. Kozyrev V. A. Postroenie modeli gumanitarnoj obrazovatel'noj sredi [Building a model of humanitarian educational environment] / Kozyrev Vladimir Alekseevich // Pedagogika. — 1999. — № 2. — S. 26–32.
7. Kontsepsiya hromadyans'koho vykhovannya [The Concept of the Civic education] ; [Elektronnyy resurs] / nauk. tvorch. kolektyv avtoriv: Boryshevs'kyi M. Y., Ryabov S. H., Sukhomlyns'ka O. V. ta in. — Rezhym dostupu : <http://www.khpg.org/index.php?id=976002302>
8. Kontsepsiya humanitarnoho rozvytku Ukrayiny [The Concept of the Humanitarian Development of Ukraine] ; [Elektronnyy resurs] / rob. hrupa, ker. Hrupy – Radnyk Prezydenta Ukrayiny, Holova Nats. rady z pytan' dukhovnosti i kul'tury pry Prezydentovi Ukrayiny, akademik NAN Ukrayiny Zhulyns'kyi M. H. — Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>
9. Kontsepsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya ditey ta molodi [The Concept of national-patriotic Education of Children and the Youth] : proekt [Elektronnyy resurs] / MON Ukrayiny. — Rezhym dostupu : <http://old.mon.gov.ua/ua/messages/43455-proekt-kontsepsiya-natsionalno-patriotichnoho-vihovannya-ditey-ta-molodi>
10. Lednev V. S. Soderzhanie obrazovaniya: sushhnost', struktura, perspektivy [The content of education: essence, structure and prospects]. — 2-e izd., pererab. — M. : Vyssh. shk., 1991. — 224 s.
11. Lyudyna u polikul'turnomu suspil'stvi [A Person in the multicultural society] : navch.-metod. posib. dlya vykl. vyshchykh navch. zakladiv z kursu za

vyborom studentiv sotsiohumanitarnykh spets. / Pometun O. I. Sultanova L. Yu. ta in.]. — K. : «Inzhynirynh», 2010. — 248 s.

12. Novye cennosti obrazovanija: Kul'turnaja i mul'tikul'turnaja sreda shkol [The new value of education: cultural and multicultural environment of schools] / Red. R. M. Ljusier i dr. — M. : Pedagogika, 1996. — 184 s.

13. Osnovy dobrososedstva [The of goodneighbourliness] : programma speckursa dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij Avtonomnoj Respubliki Krym [Jelektronnyj resurs] / avt. kol.: Smirnov O. K. — ruk. grupy, Aradzhioni M. A., Brunova-Kaliseckaja I. V. i dr. — Rezhim dostupa : http://www.ciet.org.ua/docs/prog_cult/students.doc

14. Palatkina G. V. Jetnopedagogicheskie faktory mul'tikul'turnogo obrazovanija [Ethnopedagogical factors of Multicultural Education] : dis. ... d-ra ped. nauk : [spec.] 13.00.01 «Obshhaja pedagogika, istorija pedagogiki i obrazovanija» / Palatkina Galina Vladimirovna. — M., 2003. — 400 s.

15. Proekt Kontseptsiiy derzhavnoyi etnonatsional'noyi polityky Ukrayiny [Draft Concept of National Ethnic Policy of Ukraine] : (dooprats'ovanny variant za rezul'tatamy hromads'kykh slukhan' 24.05.10) http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=134812&cat_id=133444

16. Proekt razrabotki kursa «Kul'tura dobrososedstva» dlja uchebnyh zavedenij Avtonomnoj Respubliki Krym [Project development course “Culture of goodneighbourliness” schools of the Autonomous Republic of Crimea] ; [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : http://www.ciet.org.ua/rus/_jointprojcts/culture/index.htm

17. Rozpodil naseleण्या za natsional'nisty ta ridnoyu movoyu. Ukrayina [Distribution of the population by nationality and language. Ukraine] ; [Elektronnyy resurs] // Vseukrayins'kyy perepys naseleण्या"2001 / Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. — Rezhim dostupu : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popul1/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db

18. Rozpodil naseleण्या za natsional'nisty ta ridnoyu movoyu. Kharkivs'ka oblast' [Distribution of the population by nationality and language. Kharkiv region] ; [Elektronnyy resurs] // Vseukrayins'kyy perepys naseleण्या"2001 / Derzhavnyy komitet statystyky Ukrayiny. — Rezhim dostupu : http://2001.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_khar?ozn=1&ter=63&ttt=5.1W

19. Ukrayina navchaye 44 tysyachi inozemnykh studentiv. Naybil'she yidut' z Kytayu, naychastishe – do Kharkova [Ukraine teaches 44 thousand foreign students. Most travel from China, often – to Kharkiv] ; [Elektronnyy resurs] // Newsru.ua. — 2010. — 11 lyutoho. — Rezhim dostupu do statti : <http://rus.newsru.ua/ukraine/11feb2010/inostranci.html>

20. Chjornyj E. V. Psihologija modelirovanija polikul'turnogo obrazovanija [Psychology simulation of multicultural education] : monografija / E. V. Chjornyj. — Simferopol' : Sonat, 2010. — 539 s.

21. Chertina Z. S. Plavil'nyj kotel? Paradigmy jetnicheskogo razvitija v SShA [A melting pot? Paradigms of ethnic development in the USA] / Chertina Z. S. — M. : IVI RAN, 2000. — 164 s.

22. Chumak Yu. Ksenofobiya v Ukrayini zminyla svoyi «misheni» [Xenophobia in Ukraine changed its “target”] ; [Elektronnyy resurs] / Yuriy Chumak. — Rezhym dostupu : <http://khp.org.ua/index.php?id=1404166190>

23. Jur'eva K. Osvita v realiyakh polikul'turnoho ukrayins'koho suspil'stva [Education in the realities of multicultural Ukrainian society] / Kateryna Jur'eva // Ukrayins'kyy svit u naukovykh paradyhmakh : zb. nauk. prats' Khark. nats. ped. un-tu imeni H. S. Skovorody / Malenko O. O. (holov. red.), Holoborod'ko K. Yu., Doroshenko S. I. ta in. — Kharkiv : KhIFT, 2014. — Vyp. 1. — S. 131–140.

24. Jur'eva K. A. Kompetentsiya, kompetentnist', mizhkul'turna kompetentnist' uchytylya: sutnist' i zmist [The sphere of competence, competence, teacher's inter-cultural competence: essence and content] / K. A. Jur'eva, O. M. Tishchenko // Zasoby navchal'noyi ta naukovykh doslidnoyi roboty : zb. nauk. prats' / za zah. red. prof. V. I. Yevdokymova i prof. O. M. Mykytyuka ; Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody. — Vyp. 42. — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2014. — S. 169–182.

25. Jur'eva K. A. Mizhnarodnyy kontynhent studentiv universytetu yak seredovyschnyy faktor osobystisno-profesiynoho stanovlennya maybutnikh pedahohiv [The international contingent of university students as environmental factors of future teachers personal and professional development] / K. A. Jur'eva // Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v obrazovanii v uslovijah globalizacii : Materialy mezhdunar. nauchno-prakt. konf. / otv. red. V. M. Efimova. — Simferopol' : Aprel', 2012. — S. 401–410.

26. Jur'eva K. A. Porivnyal'no-kul'turolohichna etnopedahohika [Comparative Cultural ethnopedagogics] : prohrama navch. dystsypliny / K. A. Jur'eva — Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody, 2007. — 30 s.

27. Jur'eva E. A. Innovacionnye aspekty podgotovki studentov k professional'noj dejatel'nosti v uslovijah jetnokul'turnogo raznoobrazija sovremennogo obshhestva [Innovative aspects of the students preparation for professional careers in the conditions of ethnic and cultural diversity of modern society] / E. A. Jur'eva // Kvalifikácia pre budúcnosť / Editori: PhDr. Daniela Hrehová, PhD. Anna Jenčová. — Košice : Technická univerzita v Košiciach, 2014 — S. 284–291.

28. Baker G. C. Multicultural Imperatives for Curriculum Development // Teacher Education. USA. — 1973. — №2 (1).

29. Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction. — Addison-Wesley Publishing Company. USA, 1994. — 217 p.

30. Banks J. A. Multicultural Education: Historical Development, Dimensions, and Practice // Review of Research in Education. — Jan 1999. — vol. 19. — pp. 3-49.